ЗМІСТ

Теоретичні та практичні основи формування методики розслідування шахрайства у сфері е-комерції

Анотація

Наукову розробку присвячено аналізу складного та багатоаспектного явища — розслідуванню шахрайства у сфері е-комерції. Здійснено аналіз функціонування сфери е-комерції та визначено фактори, які зумовлюють учинення шахрайських дій. Виокремлено елементи криміналістичної характеристики шахрайства. Охарактеризовано типові способи шахрайства. З'ясовано предмет посягання, слідову картину та обстановку шахрайства. Виявлено ознаки шахрая та виділено віктимогенні групи потерпілих.

З'ясовано особливості аналізу первісної інформації, кваліфікації шахрайських дій та визначення основних напрямів організації розслідування. Визначено напрями взаємодії слідчих із працівниками кіберполіції, банківських установ, операторами мобільного зв'язку та суб'єктами, які забезпечують передачу і зберігання інформації з використанням інформаційно-комунікаційних систем.

Розкрито тактичні особливості проведення обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей та документів, допиту, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем. Наголошено на сучасних можливостях використання спеціальних знань. Виокремлено тактичні операції: «Фіктивний комерсант», «Незаконна транзакція», «Встановлення IP-адреси», «Ідентифікація особи у віртуальному просторі», «Встановлення ознак організованості», «Затримання» та ін. Для кожної тактичної операції розроблено комплекс дій, спрямованих на вирішення тактичних завдань.

Запропоновано профілактичні заходи, які необхідно здійснювати уповноваженим особам правоохоронних органів для усунення причин і умов учинення шахрайства у сфері е-комерції. Для науковців, викладачів, курсантів і студентів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, аспірантів та ад'юнктів, докторантів, працівників органів прокуратури, оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки та правозастосовної практики.

ЗМІСТ

CONTENTS

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДФСУ — Державна фіскальна служба України
ДКП — Департамент кіберполіції
ДКР — Департамент карного розшуку
ДСР — Департамент стратегічних розслідувань
ДКВС — Державна кримінально-виконавча служба
ЄС — Європейський Союз
Е-комерція — Електронна комерція
Е-банкінг — Електронний банкінг
Е-торгівля — Електронна торгівля
ЕОМ — Електронні обчислювальні машини
ЄРДР — Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ — Засоби масової інформації
ЗСУ — Збройні Сили України
КК — Кримінальний кодекс
КПК — Кримінальний процесуальний кодекс
КТЕ — Комп'ютерно-технічна експертиза
МВС — Міністерство внутрішніх справ
НП — Національна поліція
ОМП — Огляд місця події
ОУ — Організоване угрупування
ОРЗ — Оперативно-розшукові заходи

СОГ — Слідчо-оперативна група
СІЗО — Слідчий ізолятор
СУ — Слідче управління
СРД — Слідчі (розшукові) дії
НСРД — Негласні слідчі (розшукові) дії
ЦК — Цивільний Кодекс
УВП — Установа виконання покарань

Технології — це всього лише інструмент.
Білл Гейтс

Стало жахливо очевидно, що наші технології перевершили нашу людяність.
Альберт Ейнштейн

ПЕРЕДМОВА

Сучасна світова діджиталізація суспільства сформувала зростання попиту на цифрові технології та споживання їх у різних секторах державного управління та суспільного життя. Значне місце у цифрових новаціях займає сфера комерційної діяльності, де переважна кількість угод здійснюється в електронному форматі. Торговельні, фінансові та виробничо-сервісні операції докорінно змінюють свій технологічний прояв, а ведення електронного бізнесу досить стрімко набуває обертів як серед приватних осіб, так і провідних компаній, що задіяні у реалізації глобальних комерційних проєктів. Особливо значний попит на комерційні операції у цифровому форматі виник в умовах запровадження соціальної дистанції (2020–2021 рр.) у межах боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19. Унаслідок повномасштабного збройного вторгнення російської федерації на територію України, що триває з 24.02.2022 року, суттєво було порушено логістику, спостерігався обмежений доступ до здійснення комерційних операцій в офлайн-режимі,

що змусило більшість осіб, задіяних у е-бізнесі, перейти на цифровий формат спілкування. Ураховуючи швидкоплинність цифрових процесів, неврегульованість низки питань стосовно здійснення е-бізнесу та відсутність достатнього контролю з боку контролюючих органів зумовили збільшення шахрайських дій у сфері е-комерції.

Зокрема, за даними Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції у 2018 р. до ЄРДР внесено 1598 фактів шахрайств, учинених з використанням високих інформаційних технологій, у той час як повідомлення про підозру було вручено у 1006 випадках; 2019 р. — 796, повідомлення про підозру — у 513 провадженнях; 2020 р. — 1355, повідомлення про підозру — у 1004 провадженнях; 2021 р. — 1928, повідомлення про підозру — у 1524 провадженнях; 2022 р. — 6591, повідомлення про підозру — у 1253 провадженнях; 2023 р. — 32800, повідомлення про підозру — у 4791 провадженнях.

Лише за І квартал 2024 р. обліковано 8257 таких шахрайств, повідомлення про підозру вручено лише у 740 провадженнях. Зокрема, питома вага розкритих шахрайств у сфері е-комерції, передбачених ч. 3 ст. 190 КК, із кожним роком знижується. Наразі, у 2021 р. рівень розкриття шахрайств складав 79 %, а вже з 2022 р. відсоток розкритих фактів істотно почав знижуватися і склав 19 % і лише за 3 місяці 2023 р. досяг критичної позначки — 14,5 %. Кількість шахрайств дедалі збільшується, а кількість шахраїв, притягнутих до відповідальності, залишається на низькому рівні.

За даними Департаменту кіберполіції Національної поліції України на сьогодні шахрайство залишається одним з найпоширеніших кримінальних правопорушень майнової спрямованості, що завдає чи не найбільших збитків суспільству та державі. Повномасштабне вторгнення російської федерації призвело до зросту рівня вразливості населення

від шахрайських дій, які при спробі оформлення різних соціальних виплат чи придбання товарів через мережу Інтернет, стають жертвами правопорушників.

Так, упродовж 8 місяців 2023 року кількість шахрайств, у порівнянні з 2022 роком, зросла у 2,6 рази (з 22 595 до 59 153), а таких правопорушень, учинених з використанням комп'ютерних технологій — у 14 разів (з 2141 до 29 413)!

Кількість задокументованих онлайн-шахрайств суттєво перевищує аналогічні показники за останні 6 років!

Найбільш характерними схемами шахрайств є «не доставка товару», «дзвінок з банку», «фішинг», «прохання про допомогу», діяльність «інвестиційних платформ», вчинення шахрайств особами, які відбувають покарання у виправних закладах Державної кримінально-виконавчої служби, діяльність "Call center", вчинення шахрайств, пов'язаних з об'єктами нерухомості, незаконне переправлення чоловіків через державний кордон, працевлаштування за кордоном.

У 2023 році кіберполіцією заблоковано 32 766 доменних імен, які використовувались шахраями, для створення фішингових посилань.

Повідомлено про підозру в 4441 кримінальному провадженні щодо онлайн-шахрайств. Кримінальні провадження щодо 605 осіб надіслано з обвинувальними актами до суду.

Запровадження безготівкових форм розрахунків, поширення мереж банків та фінансово-кредитних організацій, активне використання новітніх інформаційних технологій фінансових операцій призвели до зростання шахрайств у фінансовому секторі. При цьому, шахрайство посягає на найбільш важливі економічні відносини з формування, розподілу та використання грошових коштів, завдає багатомільйонні збитки національній економіці та добробуту громадян, підриває розвиток підприємницької та інвестиційної

діяльності. Так, за 8 місяців 2023 року встановлена сума матеріальних збитків у кримінальних правопорушеннях, що вчинені з використанням високих інформаційних технологій — 147,1 млн грн, з яких забезпечено відшкодування, у т.ч. накладено арешт та вилучено майна на суму 136,8 млн грн.[1]

Окрім того, шахрайські дії у сфері е-комерції мають високий рівень латентності, внаслідок чого більшість фактів залишаються невикритими, особливо в частині протиправного заволодіння коштами громадян з використанням високих інформаційних технологій.

Низька ефективність процесу доказування у кримінальних провадженнях зумовлена такими чинниками:

– значний проміжок часу між шахрайськими діями та повідомленням про їх учинення;
– складність виявлення та документування шахрайських дій;
– відсутність належної взаємодії між підрозділами Національної поліції, насамперед, працівників кіберполіції та слідчих;
– несвоєчасна реалізація НСРД та інших процесуальних заходів;
– низький рівень обізнаності слідчих щодо типових шахрайських схем і шляхів встановлення шахраїв за цифровою слідовою картиною;
– складний механізм злочинної діяльності (використання витончених способів шахрайських дій, знищення слідів протиправних дій);
– висока латентність шахрайств;
– поверхневе проведення слідчих (розшукових) дій і низька ефективність застосовування науково-технічних засобів;

[1] За даними Департаменту кіберполіції Національної поліції України. 2024.